

SEVGİNİN ÖLÜM DÜNYASI: AİLE, ARKADAŞLIK VE TRANS KADIN CENAZELERİ¹

Aslı Zengin

Aile baskıcı bir mekanizma mıdır? Özgürleştirici bir aile tanımı mümkün müdür? Kurulan alternatif yakınlıkların aileye benzetilmesi aileye dair hangi deneyimlerin altını çizer, hangilerini siler? Aslı Zengin makalede bu soruların yanıtını trans kadınların hikâyeleri üzerinden tartışıyor, aile kavramının trans kadınlar bağlamındaki anlamlarına ve işlevlerine odaklanıyor. Üyeleri arasında sevgi, şefkat, ilgi, bakım, denetim ve baskı gibi birbirinden farklı ilişkileri içinde barındıran bir kurum olarak ailenin trans kadınlar arasındaki tezahürlerini ölüm ve yaşam bağlamında sorguluyor. Makale boyunca trans kadınların hayat hikâyelerinde ailenin hangi aşamalarda ortaya çıktığının izini sürerek ailenin imkânlarına ve sınırlarına dikkat çekiyor.

Yan yana dizili yüksek topuklular, sandaletler, abiyeler... Hepsi rengârenk: Sarı, kırmızı, kahverengi, mavi, siyah... İstanbul LGBTT’de yerde sıra sıra bir sürü ayakkabı yeni sahiplerini bekliyordu. Kimi eskimeye yüz tutmuş, kimi ise belli ki sadece birkaç kez giyilmişti. Ayakkabılara öylece dalıp gitmişken birden Esra’nın² koluma dokunmasıyla irkildim: “Hangisi hoşuna gitti? Çok beğendiysen al!” diye takıldı. Gülümseyerek hiçbirisini istemediğimi söyledim. Hangisini beğendiğimden ziyade, birkaç gün öncesine kadar bu ayakkabıların içinde gezen bir trans kadını, Sinem’i ve hayatını düşünüyordum. Öldükten sonra hayatta kalan arkadaşlarına bıraktığı bu armağanlar elbette benim için değildi. Sadece ayakkabıları değil, Sinem’in diğer eşyaları da gacıların³ arkadaşlık çemberi içerisinde ve imkânları ölçüsünde yeniden dağıtıma sokulmuştu ve ihtiyaç sahibi gacıları bekliyordu.

Birkaç gün önce Sinem’in cenaze törenindeydim. Kendisi hayattayken Sinem’le hiç tanışma şansım olmamıştı. İstanbul LGBTT’deki gacılar beni cenazeye çağırılmışlar ve ne kadar çok olursak, onlar için o kadar önemli olduğundan bahsetmişlerdi. Ne de olsa birçok trans kadının cenazesine aile ve akrabaları değil, trans kadınlar sahip çıkıyordu. Gacıların bedenleri ve cenazeleri sadece yaşarken değil, çoğu kez ölümlerinde de aileleri ve akrabaları tarafından inkâr ve terk ediliyordu. O yüzden gacılar için ölen arkadaşlarının bedenini bu dünyadan layıkıyla uğurlamak gönüllü olarak üstlendikleri mühim bir sorumluluktuktu.

Daha önceden yapılan araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, translar sadece aileleri tarafından değil, devlet ve toplum tarafından da ayrımcılığa ve dışlanmaya uğruyorlar.⁴ Fakat translar, yaşanan bu şiddet biçimlerine karşı durmada kendi dayanışma ve mücadele ilişkilerini örüyorlar.

O yüzden, genel olarak LGBTI (lezbiyen-gey-biseksüel-trans-interseks) cenazeleri, özel olarak ise trans kadınların cenazeleri, gündelik hayatta yaşanan cinsel, homofobik ve transfobik şiddete karşı kurulan dayanışma ve beraberliği, trans ölümlerinin siyaseten önemini ve duygusal sorumlulukları vurgulamak açısından son derece önemli. Trans ölümleri ve cenazeleri, translar arasındaki bağı ve dayanışmayı güçlendirmek ve yeni bağlar kurmak açısından hayati bir alanı temsil ediyor. Bu dayanışma ve bağıın ardında, çoğu trans kadının cinsiyet kimliğini açıklar açıklamaz biyolojik ailesi tarafından terk edilmesi gerçeği yatıyor. Sinem'in cenazesine katıldığımında, trans kadınların aileleri tarafından terk edilmelerine ve sahipsiz bırakılmalarına dair bir sürü hikâye dinlemiştim. Aileler trans çocuklarının bedenlerine sadece onlar hayattayken değil, öldüklerinde de küsmüşlerdi. Cenazelerini kaldırmayı reddetmişler ve kimileri de devletten trans çocuklarının cenazelerinin kimsesizler mezarlığına gömülmesini istemişlerdi. Ailelerin sahip çıkmadığı cenazeler, gacıların kendi imkânlarını seferber ederek topladıkları kaynaklar ve merhumenin aile bireylerinin yerlerine geçerek gösterdikleri özen, çaba ve ilgi sayesinde layıkıyla uğurlanmıştı. Bu cenazeler aynı zamanda ölen kişinin "gerçek" ailesinin kim olduğuna dair cevaplara sahne olmuştu.

Ölümün sadece trans kadınlar için değil, aynı zamanda ailelerine açılmış lezbiyen, gey, biseksüel, trans erkek ve *queer* bireyler için de aileyle kurulan ilişki açısından hassas bir mevzu olduğunu vurgulamalıyım. Hayatta ve ölümdede biyolojik aile tarafından terk edilmek bazı LGBTI ve *queer* bireylerin yaşamak zorunda kaldıkları bir durum. Hatta Ahmet Yıldız'ın cinayetinde gördüğümüz gibi, aile çocuğunu sadece terk etmekle kalmıyor, aynı zamanda öldürebiliyor. Bu yüzden LGBTIQ çevresinde son yıllarda sık sık kulağımıza şu vasiyet çalınıyor: "Ölünce beni gerçek ailem gömsün." Fakat bu yazı sadece trans bireylere odaklanacak.

Ölüm, cenaze ve gündelik hayatın bazı samimiyet alanları, trans kadınlar arasında alternatif yakınlık bağlarının ve seçilmiş aile ve akrabalık ilişkilerinin kurulduğu yerler. Trans kadınların arkadaşlık ve yakınlık ilişkilerini "gerçek aile" olarak kuran söylem ve pratikleri aslında trans kadınların maruz kaldıkları gündelik şiddet biçimleriyle baş etme yöntemi olarak yorumlamak mümkün. Aile, translar arasında en çok tartışılan alanlardan birisi ve yeri geldiğinde aileye dair kurulan anlamlar illaki biyolojik bağlar üzerinden değil, toplumsal kabullerin dışında kalan ya da aynı kabuller tarafından ötekileştirilen yakınlık ilişkileri aracılığıyla kurulabiliyor.

Bu yazı trans kadınların ölüm ve cenazelerine odaklanarak, biyolojik ailenin şiddetinin ve aile kavramının trans kadınların kendi aralarında kurdukları yakınlık ilişkilerini nasıl

şekillendirdiğini tartışıyor. Yazıda mesele edindiğim başlıca sorular şunlar: Trans kadınlar gündelik hayatlarında yaşadıkları şiddete, dışlanmaya, ötekileştirilmeye ve terk edilmeye karşı yürüttükleri siyasi uğraş ve kavgada aile kavramını nasıl ve hangi mânâlarda kullanıyorlar? Gündelik hayattaki bu mücadele birbirleriyle arkadaşlık ilişkilerini nasıl şekillendiriyor? Aileyi toplumsal hayatta egemen olan kodları ve kuralları dışında alternatif bir ilişkilene biçimi olarak düşünmek ne demek? Alternatif aile anlayışları bizi ilişkiler konusunda hâlâ belirli bir muhafazakârlık ve norm anlayışı üzerinden düşünmeye mi iter? Ya da aileyi başka ilişkiyel ağlar ve yakınlıklar üzerinden yeniden düşünmek ve aileyi, kurulma biçimine ve içine aldığı kişilere göre, güçlendirici ve özgürleştirici özelliklere sahip bir yakınlık modeli olarak düşünmek mümkün mü? Aile illa başka türlü beraberliklere, koalisyonlara ve yakınlıklara dair tahayyüllerimizi kapatan bir yapı mıdır yoksa başka türlü görünmez veya sessiz kılınabilecek belirli yakınlık ve şefkat ilişkilerine ve bağlarına imkân sağlayan bir alan mı?

Öldüren Norm: Türk Aile Yapısı ve Ahlakı

Christopher Lasch, ailenin acımasız bir dünyada sığınak olduğu farz edilir der.⁵ Hâlbuki ailenin dışarıdaki hayattan izole, özel bir duygusal alan olduğu anlayışı bir kurgudan ibarettir. Aile hayatının nasıl yaşandığı, toplumsal hayatın diğer alanlarındaki pratikler ve ideolojilerle sürekli ilişki içindedir. Feminist ve antropolojik çalışmalar sayesinde ailenin ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçlerin ve koşulların oluşturduğu belirli bir tarihsellik içerisinde şekillendiğini ve sınıf, etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden farklı deneyimlendiğini biliyoruz.⁶

Türkiye’de hâkim olan aile modelini, iki karşıt cins arasında gerçekleşen çekirdek aile modeli olarak özetleyebiliriz. Devlet, erken Cumhuriyet döneminden günümüz AKP hükümetinin neoliberal politikalarına ve düzenlemelerine kadar, toplumsal hayatı hep bu aile kurgusunun etrafında örgütlemeye öncelik vermiş ve cinselliği de bu kurguya hizmet eden bir araç olarak görmüştür. Yıllardır hayatlarımızı şekillendiren yasal düzenlemeler ve sosyal politikalar kişiyi birey olarak değil, aileyle ilişkisi üzerinden tanımlamaktadır. Aynı yasal düzenlemeler ve kurumsal pratikler, ailenin toplumsal cinsiyete ve cinselliğe dair eşitsizlikleri üreten bir yapı olmasını garanti altına almıştır. Devlet dediğimiz yapılanma, aile hayatının oluşumuyla ve düzenlemesiyle hep yakından ilgilenmiştir. Devlet aynı zamanda, toplumsal cinsiyet ve cinsellik üzerinden örgütlenerek aile içerisindeki cinsiyet eşitsizliğinin en kudretli kaynaklarından birini oluşturagelmıştır.⁷ Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti devleti bir istisna değildir; aksine kurulduğu ilk günden beri özellikle kadınların cinselliğini kontrol altında tutmak ve aileyi

erkeklerin ve de devletin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemek konusunda köklü bir geleneğe sahiptir.

Aile, devletin elinde her zaman ideolojik bir alan olmuştur. Bu ideoloji, ideal Türk aile yapısının nasıl olması gerektiğini, kimleri içerip kimleri içermeyeceğini ve aile içindeki rollerin nasıl paylaşılması gerektiğini belirlemiştir. Bu dediklerime örnek olarak kimin kiminle evlenebileceğine, kimin ebeveyn olabileceğine, kimin evlatlık edinebileceğine, kimin hangi koşullar altında boşanabileceğine ve kimlerin miras hakkına sahip olabileceklerine dair düzenlemeleri sayabiliriz. Daha spesifik bir örnek verecek olarak da Türkiye’de trans bireylerin nüfus cüzdanlarını değiştirebilmek için tamamlamaları gereken tıbbi ve yasal düzenlemelerin bir adımının kısırlaştırılmaları olmasını sayabiliriz. Bir trans bireyin üremesi, cinsiyetini ve vatandaşlık kimliğini yasal olarak değiştirebilmesi için devlet tarafından kati surette engellenmekte ve trans birey egemen aile anlayışının en önemli unsurlarından biri olan üremeden mahrum bırakılmaktadır. Yani devlet belirli vatandaşlarının üremesi için çeşitli teşviklerde bulunurken, bazı vatandaşlarının ürememesi için sıkı yasaklar getirmektedir. Başka bir örnek ise çocuğu olan trans bireylerin cinsiyet değişim sürecinden geçmelerinin yasak olmasıdır. Ya da hemcins bireylerin birbirleriyle evlenememelerini başka bir örnek olarak verebiliriz. Bireyden çok belirli bir aile anlayışını ve o aile içerisindeki belirli rolleri koruma derdinde olan yasalar, kimlerin ebeveyn olabileceğini ve kişinin ebeveyn olduktan sonra neleri yapamayacağını titizlikle düzenlemiştir.

Özellikle AKP hükümetiyle beraber toplumsal yaşamın ve vatandaş olarak hakların ve ayrıcalıkların aile yaşamına göbekten bağlandığına daha çok şahit olmaya başladık. Aile söylemi ve ilişkileri dışında konuşmanın ya da kendini temsil etmenin birçok imkânı kapattığı bir yönetim anlayışından bahsediyorum. Fakat aile, bu heteroseksüel ve kadına en az üç çocuk yapma baskısı getiren muhafazakâr aile modeli hınçla piyasaya sürülmeden önce de, çocuklar ve ebeveynler arasında bakım, özen, ilgi ve sevgi üzerinden borçlu olmayı ve borçlu kalmayı şart koşan bir yakınlık modeliydi. Aslında aileyi temellendiren ana unsurlardan biri, bir nevi bu borçluluk ilişkisidir. Fakat bu borç ilişkisinin üçüncü bir ayağı daha bulunmaktadır: Birbirlerine borçla bağlanan çocuklar ve ebeveynler, hep beraber devlete de borçludurlar. Devlete olan borçları ise belirli kaideler ve değerler ölçüsünde toplumsal hayatın yeniden üretiminden sorumlu olmaktır. Türkiye’de toplumsal hayatın üretimi ve düzenlenmesi aile ve akrabalık ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı olduğundan, devlete olan bu borç elzem kabul edilir. Ailenin ve

toplumsal yaşamın bu iç içeliği LGBTIQ bireyler için başka türlü yakınlık anlayışlarında, hislerinde, duygularında ve aşk hayatlarında ciddi kapanmalara ve sorunlara yol açabilmektedir. Aileye olan borç hem maddi hem de manevi sonuçlar doğurur.

Duyguların Borçlusu Olmak

En popüler aile tanımlarından biri ailenin sevgiden ve duygusal bağlardan oluşan bir alan olduğunu iddia eder. Sevgi, alaka, düşkünlük, şefkat, birbirine bağlılık ve ihtiyaçlardan oluşan duygusal ekonomi ailenin sözde tabiatıdır. Fakat bu temsilin aksine, ailenin birçok insan için gerilim, sıkıntı ve baskı kaynağı olduğunu biliyoruz. Daha uç örneklerde gördüğümüz gibi aile aynı zamanda ev içi şiddet, cinsel taciz ve tecavüz ve namus cinayeti gibi faciaların da kaynağı olabilmektedir. Ya da LGBTIQ hayatlar için konuşacak olursak, aile, kavgaların, terk edilmenin, reddin, dışlanmanın ve hatta ölümün asıl kaynağı olabiliyor. Dolayısıyla aile bireyleri arasında kurulması beklenen sevgi, bağlılık ve şefkat gibi bağlar belirli hayatların, arzuların ve bedenlerin üretilmesine, düzenlenmesine ve terbiye edilmesine sıkı sıkıya bağlı. Aile, tüm duygusal, maddi ve sembolik varlığı ve uğraşı ile, belirli hayatları, bedenleri ve arzuları içerip diğerlerini dışlayarak çoğu zaman çeşitli hayat, beden ve arzular arasına sınırlar inşa eden ve duvarlar ören bir işleve sahiptir. Aileyi aile yapan şeylerden bir tanesi, aile bireylerinin o aileye ait kuralları ve değerleri içselleştirmelerini şart koşturmasıdır. Diğer bir deyişle, toplumda egemen olan hetero-üretken aile modeli, belirli duygusal ve cinsel ilişki biçimlerinin aile bireylerine miras kalmasına ve bireylerin bu değerlere sahip çıkmasına çalışır.

Sara Ahmed, hetero-üretken aile içerisindeki *queer* hayatlar ve arzulardan bahsederken, bir aile bireyi olmanın aslında o ailenin çizgisinin izinden, yani karşı cinse duyulan arzunun tek geçerli arzu olduğunu doğallaştıran bir çizginin izinden gitmek gerektirdiğini söyler.⁸ Ailenin çizgisi dediği şey, ailenin içindeki bedenleri karşı cinse arzu duyan bedenler olmaya koşullar. Bu aile çizgisini devralmak ve ona sahip çıkmak aslında aile sevgisi denen şeyin de koşuludur. Ahmed tartışmasını daha da derinleştirmek için aileyi antropolog Marcel Mauss'tan ödünç aldığı "armağan" kavramıyla açıklar. Yani görünüşte gönüllü gibi görünen ama aslında alıp vermenin bir mecburiyet ve borç ilişkisi oluşturduğu armağan, Ahmed'e göre ailenin dayandığı duygusal temelleri açıklamakta bize yardımcı olur. Armağan kavramını cinselliği yorumlamak için kullanarak, heteroseksüel arzunun çocuklara aileleri tarafından verilen bir armağan olduğundan ve bu armağanın devralınması gereken bir mirasa dönüştüğünden bahseder:

Heteroseksüellik toplumsal bir armağan ve hatta hayatın armağanının ta kendisi olarak idealize edildiği sürece çocuğun geleceği olarak tahayyül edilmeye devam edecektir... Heteroseksüellik, çocuğun hayat borcunu sürekli kendi hayatıyla geri ödemesini talep ederek, hem toplumsal mirasa hem de aile mirasına dönüşür. Bu armağanı reddeden çocuk, kötü bir borç ve nankör ve kötü duyguların nedeni olarak görülmeye başlanır.⁹

Bu yüzden bir çocuk ailesinden hetero-üretken bir geleceğe olan arzu ve yönelimi miras alma konusunda başarısız olursa, ailenin kendisine vereceği duygusal yatırımı da riske atmış olur. Riske atılan tabii ki sadece duygusal yatırım değil, aynı zamanda ailenin sunduğu maddi destek ve kaynaklardır. Ama burada vurgulamaya çalıştığım şey, ailenin temelini oluşturduğu varsayılan duygular bütünüünün ve yakınlık bağlarının aslında belirli cinsel, toplumsal ve kültürel koşulların yerine getirilmesine ne kadar bağlı olduğudur. Bu koşullar arasında sadece cinsel yönelim değil, aynı zamanda cinsiyet kimliği de yer alır. Yani birçok aile çocuğundan sadece belirli bir cinsel yönelime sahip olmasını değil, aynı zamanda doğduğu bedenin etrafında şekillenen belirli bir cinsiyet kimliğine de sahip olmasını ve hayatının sonuna kadar bu kimliğe sahip çıkmasını bekler. Genelde aileler çocuklarını, karşı cinse arzu duydukları ve bedenlerini “düzgün” ve kendilerinden istenene uygun biçimde şekillendirdikleri ve muhafaza ettikleri ölçüde severler ve onlara şefkat duyarlar.

Türkiye’deki trans kadınların biyolojik aileleri tarafından terk edilme ve sahihsiz bırakılma hikâyeleri bu tartışmaları doğrular nitelikte örnekler sunar. Örneğin, trans kadınların özellikle hastalık, ölüm ve cenaze gibi deneyimler üzerinden yaşadıkları anlar, aile sevgisinin ve bağlarının aslında çocukların bedenlerinin üretimine ve muhafazasına ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Bu bedenlerin, halihazırda toplumsal hayatın her alanına sinmiş ve onu her ayrıntısıyla şekillendiren heteronormatif¹⁰ aile yapısına uygun olması beklenir. Tam da böylesi bedenler üretmek ve onları muhafaza etmek çocukların hetero aile yapısına ve ebeveynlerine olan borçlarından birini oluşturur. Elbette ailelerin de çocuklarına karşı borçları vardır: Çocuklarına ellerinden geldiğince imkân sağlayıp onları topluma kazandırmak ve zor anlarında yanlarında olup, onlara maddi ve manevi destek olmak... Hastalık anında bakıcılıklarını yapmak ve öldükleri zaman cenazelerini kaldırmak da, kültürel olarak Türkiye’deki ailelerden beklenen pratikler arasında yer alır. Fakat ailenin çocukla kurduğu bu borç ilişkisi, dediğim gibi, çocuğun da borcunu, içinde bulunduğu ailenin çizgisini takip ederek, o aileye kendi bedenini ve arzularını

armağan ederek ödemesine bağlıdır. Çocuk bu borcu ödemezse akit bozulur, ortada armağan falan kalmaz.

2009-2010 yılları arasında Türkiye'deki trans bireylerin yaşadıkları şiddet biçimleri üzerine yaptığım doktora araştırması sırasında, ailesi tarafından terk edilen ve bir daha hiç aranıp sorulmayan onlarca trans kadının hikâyesini dinledim. Kanımı donduran hikâyelerden bir tanesi ölen bir trans kadının biyolojik ailesi tarafından kimsesizler mezarlığına gömülmesinin istenmesiydi. Bu durum Judith Butler'ın kırılğan hayatlarla ilgili yaptığı tartışmaları akla getiriyor.

Judith Butler'ın da işaret ettiği gibi, trans hayatların ve bedenlerin kırılğanlıkları, bu hayatları tam olarak hayat kılmaz ve dolayısıyla bu hayatlar yası tutulamaz addedilir.¹¹ Bu hayatlar “tam da zaten çoktan kaybedilmiş veya yoksun kalmış olarak ifade edildikleri için kaybedilebilir, ya da cezalandırılabilirlerdir; devletin yasadışı şiddetinden [toplumsal ayrımcılık ve dışlanmadan] korunmaya ihtiyacı olan canlı topluluklar olarak algılanmaktansa bildiğimiz insan hayatına tehdit olarak görülürler.”¹² Trans kadın arkadaşlardan bazıları kendilerinin aileleri için çoktan ölü olduklarından, yaşamlarının ailelerinin gözünde hiçbir değeri olmadığından bahsettiler. Cinsiyet kimliklerini ailelerine açıkladıkları gün, ailelerinin çizgilerine uymadıkları ve kendilerinden beklenen beden üretimini ve muhafazasını gerçekleştirmedikleri için aileleri tarafından reddedildiklerinden ve o günün aileleri için öldükleri gün olduğundan dem vurdular. Daha sonra fiziksel olarak da ölen trans kadınların bazılarının bedenleri, aileleri tarafından sahip çıkılmamış ve terk edilmişti. İşte bu, ölümden dahi terk edilme anları, trans kadınların arkadaşlarının bedenine sahip çıkma ve toplumun biyolojik aileden beklediği rolleri defalarca üzerlerine giyme anı olmuştu.

Fakat cenazelere sahip çıkmak her zaman o kadar kolay olmuyor. Biyolojik ailenin trans çocuklarının cenazesinin trans arkadaşları tarafından organize edilmesine izin vermediği durumlar da yaşanmıştı. Mesela, biraz önce bahsettiğim ve ailesi tarafından kimsesizler mezarlığına gömülmesi istenen trans kadının cenazesi ilk önce gacılar tarafından düzenlenmek istenmişti. Hatta gacılar arkadaşlarına bir mezar almak ve onu normal bir mezarlığa gömmek için kendi aralarında para bile toplamışlardı. Fakat ne yazık ki aile izin vermemiş ve ölen çocukları ve onun arkadaşları arasında kurulan yakınlık ilişkisini yasal yollardan bir çırpıda reddedebilmişti. Sadece kan bağı ilişkisi üzerinden geliştirilen yakınlık ilişkilerine izin veren bu sistem, kan bağı dışında kurulabilecek ve ailenin yerine geçebilecek diğer ilişkilerin üzerini çizer.

Bu reddiyenin mümkün olabilmesi devletin yakınlık ilişkilerine müdahil olma durumuyla yakından ilgilidir. Devlet, trans kişinin mirası ve ölü bedeni üzerindeki hakkın kime ait olduğunu kan bağı üzerinden kalın harflerle tanımladığı için, herhangi yasal bir vasiyetin yokluğunda ölen kişinin üzerindeki bütün haklar biyolojik aileye ve ölen kişiyle kan bağı olan akrabalara verilir.

Trans kadın arkadaşlardan biri, ailenin trans çocuklarını kimsesizler mezarlığına gömdürmesine rağmen, ölen çocuklarının mal ve mülklerini hiç çekinmeden aldığından bahsetti. Devletin kan bağına biçtiği yasal ayrıcalıklar olmadan, trans bir bireyin bedeni ne mezarlıkta kimsesiz bırakılabilir ne de hayatındaki diğer alternatif yakınlık ilişkileri biyolojik aile tarafından yok sayılıp reddedilebilir. Aileye verilen bu nihai güç devletin yasalarıyla sabitlenmiştir. Devlet kan bağını yasalar yoluyla tüm diğer yakınlıkların üzerinde tanımlayarak aileye hem bireyi yasal olarak kimsesiz kılma hem de bireyin hayatındaki önem sırası biyolojik aileden çok daha önce gelebilecek alternatif yakınlık ilişkilerini inkâr etme gücünü vermiş olmaktadır. Böylece devlet, yakınlık ilişkisini ailenin ve akrabaların kan bağı üzerinden elde ettikleri bir ayrıcalığa ve mülke dönüştürmektedir.¹³ Kimsesizler mezarlığı örneğinden anlaşılacağı gibi bu ayrıcalık ve mülkiyet ölümcül, daha doğrusu ölen kişiyi fiziksel ölümünün ötesinde bir kez daha öldürebilecek kudrette olabilmektedir. Biyolojik aile bu hâliyle devletin yetkisiyle üretilmiş en ölümcül yakınlık modellerinden birine dönüşebilmektedir.

Kimsesizleştirilen ölü bedenlerin hikâyesi burada bitmez. Kimsesiz ilan edilen bir beden tıp eğitiminde kadavra olarak kullanılmak üzere özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde yer alan tıp okullarına gönderilebilir. Araştırmam sırasında görüşme yaptığım Ceyda, biyolojik ailesiyle bağları kırk beş yaşında çoktan kopmuş bir trans kadındı. Beraber zaman geçirdiğimiz bir gün, öldükten sonra bedenini Cerrahpaşa'ya bağışlayacağından bahsetti: “Nasıl olsa bir ailem yok! Cenazem başkalarının başına kalmaktansa bari iş görsün, birilerinin eğitimine yarasın.” dedi. Duyduğum şey karşısında istemeden de olsa biraz afallamıştım. Ceyda yüzümdeki ifadeyi görünce bu kadavra meselesinin üzerine daha da giderek, öldükten sonra vücudunun bir sürü ölü bedenle dolu kadavra havuzunda yüzdüğünü hayal edebildiğini söyledi. Bu havuz Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin bodrum katında yer alan ve içi, ölü bedenlerin çürümesini engelleyen ve kadvraları uzun süreli muhafaza eden kimyasal solüsyonlarla dolu bir havuzdu. Ceyda bu havuzdaki bedenlerin genelde akıl hastalarına ya da kimsesizlere ait olduğunu söylemişti. Bahsi geçen havuzun artık Cerrahpaşa'nın bodrum katında olmayıp kaldırıldığını ve yerine daha ileri teknoloji kadavra muhafaza üniteleri yerleştirildiğini daha sonra Aslıhan Sanal'ın Türkiye'de

organ nakli üzerine yaptığı etnografik çalışması *Yeni Organlar, Yeni Hayatlar*'da okuyacaktım.¹⁴ Sanal, kitabının bir bölümünde Cumhuriyet'in erken döneminden beri akıl sağlığı yerinde olmayan insanlara, başka insanlara bağımlı yaşadıklarından dolayı, birey olma ve kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olma hakkı tanınmadığından bahseder. Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi'nde kalan hastalar öldükten sonra, eğer cenazelerine biri sahip çıkmaz veya ölü bedenleri anatomi laboratuvarında çalışanlar tarafından talep edilmezse, kimsesiz ilan edilip kimsesizler mezarlığına gömülürler. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun 2011'de Ölü Muayene ve Otopsi İşlemleri'ne dair yayımladığı genelge, kimsesiz bedenlerin tıp eğitiminde ve bilimsel araştırmalarda kullanılmasının yolunu daha da açar. Bu genelgeye göre, kimsesiz ilan edilen bedenler, ölümlerini takiben on beş gün içerisinde herhangi bir aile bireyi tarafından istenmedikleri takdirde tıp fakültelerine dağıtılabileceklerdir.¹⁵

Bunların yanı sıra bedenlerini ölümlerinin ardından tıp eğitimine bağışlayan kişiler de var fakat bu kişilerin sayısı çok değil. Hatta bu kişilerin aileleri, kişinin vasiyetine rağmen öldükten sonra bu bedenin kadavra olarak bağışlanmasına engel olabiliyor. Yani vasiyete rağmen beden üzerindeki son söz ve hak genelde biyolojik aile bireylerine veriliyor. Tıp fakültelerine verilen bedenlere daha sonra sahip çıkan ve bu bedenler için cenaze töreni düzenlemek isteyen aileler de var. Bu yüzden, tıp fakültelerinin ölü bedenleri bir süre sonra aile bireylerine teslim etmek zorunda kaldıkları durumlar yaşanmış.¹⁶ Bu örneğe bakacak olursak, Türkiye'de merhum kişinin bedeninin aile ve akrabalık ilişkileri üzerinden şekillenen ve anlam kazanan toplumsal bir beden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Cenaze töreni ve ritüelleri sadece ölen bedene olan son borcu temsil etmiyor, aynı zamanda ailenin kendini ölüm üzerinden aile olarak tanımlamasında ve kurmasında da önemli role sahip oluyor.

Sanıyorum ki Ceyda ölmüş bedenini tahayyül ederken, kadavra düzenlemelerinin ardında yatan ve ölü bedene yönelik olan şu algıya işaret ediyordu: Bedenini kadavra olarak bağışlamazsa, zaten eninde sonunda kimsesiz addedilme ve böylece yine bedeninin tıp okullarına sevk edilme ihtimali vardı. Ne de olsa ailesiyle ilişkisi çoktan kopmuştu ve olası bir ölümden ölü bedene yakınlık ilişkisi üzerinden sahip çıkabilecek kişiler devletin nazarında yakın kişi olarak sayılmıyordu. Gacılar kalkıp yıllardır ördükleri yakınlık bağlarına dayanarak devletten bu bedeni talep etseler bile devlet o bağları aile bağları kadar kıymetli ve yetkili bulmayabilecek ve isteklerini reddedebilecekti. Öte yandan devlet gacıların arkadaşları için cenaze düzenleme isteğine karşı çıkmasa bile, Ceyda kimseye yük olmak istemediğini söylemişti. Trans kadınların

kendi aralarında para birleştirip bir mezar alması, para paylaşımına rağmen çok pahalıya geliyordu. Translar arasındaki genel maddi kaygılar birtakım yakınlık beklentilerinin önüne geçmişti. Bedenini tıp eğitimine bağışlayarak ölümünün arkadaşlarına getireceği maddi yükün sorumluluğundan kendini kurtarıyordu.

Diğer yandan şüphesiz ki tüm aileler trans çocuklarını reddetmiyorlar. Bir süre ayrı kaldıktan veya ailesi tarafından terk edildikten sonra aileleriyle ilişkilerini belirli biçimlerde yürütebilmiş trans kadınlar da var. Mesela Melis onlardan biri. Melis'le bir gün sohbet ederken ailesinin kendisini nasıl yıllar boyunca kabul etmediğini ve kendisinden nefret ettiğini anlattı. Yıllar sonra ailesiyle yeniden konuşmaya başlayan Melis, ailesinin kendisine söylediklerini şöyle ifade etti: "Senin ne olduğunu biliyoruz. Senin eşcinsel olduğunu biliyoruz. Biz seni kabullendik ama İskenderun kabul etmez. Bizi rezil edersin. Bizim topluluğumuz, bizim çevremiz kabul etmez." Melis'in ailesi daha sonra İskenderun'dan Hatay'a taşınır. Hatay'da kimse Melis'i tanımaz, bilmez. Ailesini her ziyarete gidişinde, ailesi insanlara görünmemeye dikkat ederek Melis'i otogardan çabucak alıp arabalarına bindirir. Bunu anlatırken Melis iç geçirdi ve annesinin onun yüzünden tam üç kere şehir değiştirdiğini söyledi. En sonunda Melis'in parasıyla deniz kenarında bir ev alırlar. Ailesi komşularına Melis'i İstanbul'dan eski bir komşu diye tanıtır; Melis'in arada sırada onları ziyarete geldiğinden bahseder. Yeri gelir, ailesi tarafından Melis başkalarına, "Almanya'dan geldi! Abimizin kızı." diye tanıtılır. Melis bunları anlatırken, her şeye rağmen kendisini ailesine kızları olarak kabul ettirebilmiş olmaktan gurur duyduğunu söylemişti. Fakat konuşmamız ilerledikçe ailesinin onu kabul etmesinin ardında yatan unsurun bir zamanlar seks işçiliğinden kazandığı para olduğunu belirtti. Oldukça uzun bir süre yüzüne bakmadıkları ve arayıp sormadıkları Melis, ne zaman ki çok para kazandığını ailesine söyler, o zaman ailesiyle ilişkisi koşullu olarak düzelir. Ailesi Melis'e arada sırada kendilerini ziyaret edebileceğini ama bunu Melis'in kendilerine komşularından ve bilindik çevrelerinden uzakta satın alacağı bir evde olabileceğini söyler. Biraz önce bahsi geçen deniz kenarındaki ev bu evdir. Melis ayrıca erkek kardeşlerinin onun parasıyla hacca gittiklerinden de bahsetti.

Gacıların bazıları aileleriyle Melis gibi koşullu görüşüyorlardı. Mesela bazıları aileleriyle sadece telefonla görüşüyor ve onlara para yolluyorlardı. Bu ilişkilerde para, ilişkinin devamı ve belki daha sonra iyiye gidebilmesi için neredeyse tek şans hâline gelmişti. Bu gacılardan bazıları ailelerinin yüzlerini uzun senelerdir görmemiş ama sadece seslerini duyabilmişlerdi.

Elbet bazı aile ilişkileri sadece para üzerinden yürümüyordu. Trans kadınlar arasında aileleriyle, özellikle de anneleriyle görüşmeyi sürdürürebilmek için değişik taktikler üretenler de vardı. Örneğin, kendisiyle görüştüğüm sırada 47 yaşında olan Yelda. Yüksek topuklu ayakkabıları, platin sarısına boyanmış ve her daim fönlü olan saçları, mini etek veya daracık pantolonu ve yüzünden hiç eksik olmayan yoğun makyajıyla son derece bakımlı ve güzel bir kadındı. Annesiyle görüşebilmesi, annesini her ziyaret edişinde kafasına saçlarını saklayan bir şapka takıp, üzerine bol bir kumaş pantolon giyip, yüzündeki makyajı silip yerine kalın kaşlar ve hafif bir bıyık çizerek erkek taklidi yapmasıyla mümkündü.

Tabii tüm bu örneklerin dışında LGBTT aileleri grubu LİSTAG'lı aile bireylerini unutmamak lazım. LİSTAG'lı aileler Türkiye'de çok zor olan bir şeyi başararak çocuklarının cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinden ötürü onları dışlamayan, aksine çocuklarına sahip çıkan ve onlarla dayanışma içinde olan aileler. Ne yazık ki sayıları oldukça az. Bu yazı LİSTAG'lı aileleri tartışmanın dışında tutarak, trans kadınların genelde yaşamış oldukları aile deneyimlerine değiniyor. Yazımın başından beri söylemiş olduğum gibi ailelerin çocuklarını dışladıkları ve terk ettikleri alanlar gacıların trans arkadaşları ve LGBTIQ bireyler tarafından doldurulabiliyor. Bütün bu terk edilme hikâyelerinin karşısında trans kadınlar, toplumca ve yasayla biyolojik aileye layık görülen ve tanınan belirli hak, ritüel ve pratikleri kendilerine mal ederek arkadaşlık ilişkileri üzerinden alternatif aileler kuruyorlar. Trans kadın cenazeleri bu alanlardan bir tanesi. O yüzden şimdi Sinem'in cenazesine tekrar dönüyorum.

Ölümde Yakınlaşmak

2010 Mayıs ayının sıcak günlerinden biriydi. Alelacele Hisariüstü-Taksim otobüsünden inip, Taksim Meydanı'nı karşıdan karşıya geçerek Kazancı Yokuşu'ndan aşağı hızlı adımlarla yürümeye başladım. Kazancı Camii'ne ulaştığımda çoğunluğu trans kadınlardan oluşan büyük bir kalabalık beni karşıladı. Herkes bir gece önce vefat eden arkadaşı Sinem için oradaydı. Sinem seks işçiliği yaparak hayatını kazanan ellili yaşlarında trans bir kadındı. Birkaç hafta önce Tarlabası Bulvarı'nda mesaisini yaparken beyin kanaması geçirmiş ve apar topar hastaneye kaldırılmıştı. Orada kaldığı süre zarfında İstanbul LGBTT Derneği'ndeki gacılar sürekli ziyaretine gitmiş ve kendisine göz kulak olmaya çalışmışlardı. Ne yazık ki tedavi fayda etmemiş ve Sinem hayata gözlerini yummuştu.

Kazancı Camii'ne vardığımda gördüğüm kalabalık karşısında şaşırđım. Çoğunluğunu trans kadınların oluşturduğu, İstanbul'daki LGBTIQ örgütlerinden bazı kişilerin, bir de komünist bir partinin birkaç üyesinin bulunduğu bir kalabalıktı. Herkes öğle ezanının okunmasını bekliyordu. O kalabalıkta gözlerim tanıdık bir sima ararken Ceyda'nın bana doğru yaklaştığını gördüm. Sinem'in gasil işlemlerinden yeni gelmişti. Lafın arasında bana, "Bu yıkadığım kaçınıcı trans kadın cenazesi, bilmiyorum!" dedi. Ailesi tarafından terk edilen arkadaşlarının cenazelerini defalarca yıkamıştı.

Cenaze namazının erkekler tarafından kılınmasını beklerken, sokakta gacılarla sohbet ediyordum. O sırada Ceyda Sinem'in annesinin de cenazede olduğunu söyledi. Sonra kadını ve Sinem'in kız kardeşini duvar kenarında bir sandalye üzerinde oturlarken gördüm. Cenaze namazı kılınırken başsağlığı mesajlarını kabul ediyorlardı. Sinem hastanede yoğun bakımda yatarken kız kardeşinin bir kez yaptığı kısa ziyaret dışında Sinem'i aile bireylerinden ziyaret eden kimse olmamıştı. Onun yerine gacılar zamanları elverdiği ölçüde Sinem'in hasta bakıcılığını yapmış, doktor ve hemşirelerle iletişim hâlinde olmuş ve gerekli ihtiyaçları karşılamışlardı.

Sinem'in ölümüyle beraber cenazenin kim tarafından ve nasıl düzenleneceği sorusu ortaya çıkmıştı. Mesele sadece gasil işlemleri değil, aynı zamanda Sinem'in cenaze namazını kılacak bir cami bulabilmekteydi. Ceyda, Sinem'in trans kadın olduğunu duyduktan sonra cenaze namazını kılmak istemeyen birkaç imamla konuştuklarından bahsetti. Kabul eden imamlardan bazıları ise cenaze namazını ve duasını Sinem'i ancak merhum veya er kişi olarak ifade ederek yapabileceklerini söylemişler. O yüzden Sinem'i dualarında merhume veya hatun kişi olarak anacak ve onun cinsiyet kimliğine zeval vermeyecek bir imam bulmak zor olmuştu. Sonunda Kumbaracı Camii'ndeki imam Sinem'in kadın olarak toprağa verilmesine olumlu yanaşmış ve ölümün cinsiyet kimliği tabutun başına yemeni yerleştirilmesinden dualarda Sinem'i merhume olarak anmaya kadar Sinem'in arkadaşlarının istediği gibi olmuştu.

Cenaze duası yapılırken herkes tabutun önünde duran imamın arkasına toplanmıştı. Herkes duasını bitirip Sinem'e hakkını helal etti. Dualara katılırken bir yandan da cenaze kalabalığındaki kişilere teker teker bakıyordum. Cenazedeki erkek sayısının çok az olması dikkatimi çekti. Sinem onca zaman seks işçiliği yapıp bir sürü erkekle tanışıp zaman geçirmişken şimdi cenazesinde birkaç erkek görmek acı bir ironiydi. Kendi cenazesini uzaktan izleme şansına olsa o an ne hissedirdi?

Duanın bitişinin hemen ardından çoğu insan cenazeyi toprağa vermek için arabalarına yönelmeye başladı. Çok fazla araba olmadığı ve bendense Sinem'in arkadaşlarından birinin gitmesi için bana önerilen yeri başkasına verdim. Gacılarla, onlar mezarlıktan geldikten sonra İstanbul LGTT'de buluşmayı kararlaştırdık. Gacılar Sinem'i toprağa verdikten sonra onun için pişirilen helvayı yemek maksadıyla dernekte toplanacaklardı. Helvayı bir başka gacı evde yapıp getirecekti. Akşamüstü altıda dernekte buluşma kararı aldık.

Derneğe gittiğimde içerisi çok kalabalıktı. Bir küçük göz odadan oluşan dernekte otuza yakın insan vardı. Mezarlıktan yeni dönmüşlerdi. Ceyda'nın yanına oturdum ve mezarlık merasiminin nasıl geçtiğini sordum. Bana iyi geçtiğini ama Sinem'in annesi ve kız kardeşinin orada olmadıklarını söyledi. Camide kılınan cenaze namazından sonra ayrılmışlar ve ayrılırken Ceyda'ya gacılara ve Sinem'in arkadaşlarına iletmesi için bir mesaj bırakmışlardı: Gacılardan taziye ziyareti için kesinlikle eve gelmemelerini istemişlerdi. Yoksa komşularına ve yakınlarına açıklama yapamazlardı. Bunları anlatırken, Ceyda mezar parasını da kendi aralarında topladıklarından bahsetti. Sinem'in biyolojik ailesi hiçbir katkıda bulunmamıştı. Ceyda yüzümde şaşkın bir ifade görmüş olmalı ki, bana dönüp şöyle dedi: "Ne bekliyordun? Ben ölünce aynısını benim için de yapacaklar. Neticede birbirimizin ailesi biziz."

Sinem'in cenazesi ve Ceyda'nın sözleri trans kadınlar için ailenin ne meşakkatli bir mesele olduğunun ve bu alanı kendi kurdukları arkadaşlık ve dayanışma ilişkileri üzerinden deneyimlediklerinin ve bu alana nasıl şekil verdiklerinin örneklerinden sadece bir tanesi. Yaratılan ve yatırım yapılan bu yakınlık ilişkileri, yaşanan hayata ve arkadaşlıklara dair geliştirilen belirli bir etik anlayışa göre şekillenmekte. Biyolojik ailelerinin kendilerini terki ve inkârı karşısında, trans kadınlar zaman zaman aile denen modeli ve söylemi alıp, ona kendi ilişkileri üzerinden mânâ ve içerik kazandırarak aile dediğimiz yakınlık ilişkisini yeniden anlamlandırıyorlar. Kendi aralarında kurdukları yakınlık ilişkilerini zaman zaman aile kavramları üzerinden adlandırmak hem biyolojik aileleri tarafından hem de diğer toplumsal aktörler tarafından gündelik hayatta kendilerine yaşatılan şiddetle baş etme stratejisi olarak yorumlanabilir.

Şüphesiz ki tüm bu ilişkisellik her zaman uyum veya olumlu duygular üzerine kurulmuyor; aksine her yakınlık ilişkisinde ve ailede olduğu gibi şiddeti, çatışmaları, anlaşmazlıkları, tartışmaları ve çeşitli pazarlıkları da barındırabiliyor. Bu yakınlık ilişkileri hem olumlu yanları hem de olumsuzluklarıyla tek başlarına bir boşlukta değil, yasal düzenlemelerin, kurumsal

pratiklerin ve Türk aile yapısına ve cinselliğe dair egemen değerler, kurallar ve anlayışların birbirleriyle ilişkiye girdikleri bir toplumsallık içerisinde biçimleniyor. Dolayısıyla gacılar arasında kurulan yakınlık ilişkileri üzerinden alternatif veya seçilmiş aile kavramlarına dair tartışma yürütmek, devletin de belirli yakınlık ilişkilerinin ve terminolojisinin aracısı ve garantörü olduğu noktasını da göz önünde bulundurarak yapılması gereken bir tartışma.

Dediğim gibi trans kadınlar arkadaşlıklarını zaman zaman aile olarak adlandırırken aslında onlar da bazı çatışmalardan, anlaşmazlıklardan ve hırçlıklardan muaf değiller. Dolayısıyla yazının başından beri gayem aile kavramını romantize etmek ve trans kadınların verdikleri anlamlar üzerinden güzelleme değil, aksine aile kavramının trans kadınlar için ne demek olduğuna, aralarında nasıl ve ne amaçla kullanıldığına ve ne gibi bir işlev gördüğüne odaklanmak oldu. Anlattığım hikâyelerle ailenin insanın hayatına mal olabilen ve ölümlü yaşam arasında ani geçişler örebilen bir yakınlık ilişkisi olabileceğini vurguladım. Sürekli aile üzerinden düşünmek ve başka yakınlık biçimlerini dahi bu kavram üzerinden anlamlandırmak yakınlık ilişkilerine dair kurduğumuz tahayyüllerin muhafazakâr bir çıkmazı olarak yorumlanabilir. Alternatif veya *queer* aileler illa özgürleştirici bir işlev görmek zorunda değiller. Hatta şiddet bile içermeye devam edebilirler. Belki de aile denen kavramdan tamamen kurtulmak ve tüm yakınlık ilişkilerini onu kıstas olarak belirleyip ölçüp biçmemek lazım. Ama normun çekiciliğinin ve yarattığı arzu biçimlerinin de bizi dürtmeyi hiç bırakmayacağı kesin. Belki de norma dahil olmayı ve norm dışında nefes alanları açmayı illa birbirinin yerine geçmesi ve birbirini dışlaması gereken süreçler olarak düşünmektense, ikisinin de taktikler, deneyimler, istek ve arzular olarak aynı hayatlar içerisinde beraber yürüyebildiğini kendimize hatırlatmamız gerekiyor. Bu nedenle aileyi ve getirdiği normatif güvenliği belli ölçülerde arzulayıp, bunu aynı zamanda değiştirip dönüştürmeye çalışırken, kendimizi sadece bu alana hapsedmemeye ve tahayyüllerimizi başka yakınlık kavramlarına, diline ve pratiklerine açmamız da elzem.

¹ Bu makale 2014 Dicle Koğacıoğlu Makale Yarışması'nda ikincilik ödülü almıştır.

² Etik nedenlerden ötürü, bu yazıda kişilerin gerçek isimlerini kullanmayı yerine mahlas kullanmayı tercih ettim.

³ Gacı, şehirli LGBT altkültüründe yaygın olan argo dili Lubunca'da trans ve transseksüel kadınlar için kullanılan bir kelime.

⁴ Bakınız Selin Berghan, *Lubunya: Transseksüel Kimlik ve Beden* (İstanbul: Metis Yayınları, 2007); Pınar Selek, *Maskeler, Süvariler, Gacılar* (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007).

⁵ Christopher Lasch, "The Family as a Haven in a Heartless World." *Salmagundi* 35 (Fall 1976): 42–55.

⁶ Bakınız Emrys L. Peters, "Aspects of Family among the Bedouin of Cyrenaica." *Comparative Family Systems* içinde, der., M. F. Nimikoff (Boston: Houghton Mifflin, 1965): 121–146; Jane Collier, Sylvia Yanagisako, ve Michelle Z.

Rosaldo, "Is There a Family? New Anthropological Views," *Rethinking the Family: Some Feminist Questions* içinde, der., Barrie Thorne ve Marilyn Yalom (New York: Longman, 1982): 71–81; Martha Fineman, *The Neutered Mother, the Sexual Family and Other Twentieth Century Tragedies* (New York: Routledge, 1995); Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press, 1978); Raymond Firth, "Family in Tikopia." *Comparative Family Systems* içinde, der., M. F. Nimikoff (Boston: Houghton Mifflin, 1965): 105–120.

⁷ Veena Das, "National Honor and Practical Kinship: Unwanted Women and Children," *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction* içinde, der., Faye Ginsburg ve Rayna Rapp (Berkeley, CA: University of California Press, 1995): 212–233; Veena Das, "Sexual Violence, Discursive Formations and the State," *Economic and Political Weekly* 31 (35/37) (1996): 2411–2423; Rajeswari Sunder Rajan, *The Scandal of the State: Women, Law, and Citizenship in Postcolonial India* (Duke University Press, 2003).

⁸ Sara Ahmed, *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (Durham: Duke University Press, 2006).

⁹ Ahmed, *Queer Phenomenology*, p. 86.

¹⁰ İlk defa Michael Warner tarafından kullanılan terim, toplumsal hayatı kadın ve erkek ikiliği üzerinden tahayyül ederek, bu iki cinsin birbirinden tamamen farklı olduğunu ve birbirini tamamladığını savunur. Heteronormatif anlayışa göre iki cins dışında başka cins veya cinsiyet kimliği olmadığı gibi, egemen arzu da kadın ver erkeğin birbirine duyduğu arzu, yani heteroseksüel arzudur. Dolayısıyla hemcins veya kadın-erkek ikiliği dışındaki farklı cinsiyet kimlikliğine sahip insanlara duyulan arzuya yer yoktur. Ayrıntılı bilgi için bakınız Michael Warner, "Introduction: Fear of a Queer Planet," *Social Text* 9(4[29]) (1991): 3–17.

¹¹ Judith Butler, "Remarks on 'Queer Bonds'," *GLQ* 17 (2-3) (2011): 381–87.

¹² Butler, "Remarks on 'Queer Bonds'," p. 383.

¹³ Devletin trans kişiler ve bedenlerle yasa üzerinden yarattığı şiddet ilişki biçimleri sadece ölüm ve miras hakları ile sınırlı değil. Devlet trans kimliği yasal olarak düzenlerken de çeşitli şiddet biçimleri üretiyor. Bu şiddet biçimleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız Aslı Zengin, "Sex for Law, Sex for Psychiatry: Pre-Sex Reassignment Surgical Psychotherapy in Turkey," *Anthropologica* 56(1) (2014): 55-68; Eşsiz (2012) ve Ertür ve Lebow (2012); Başak Ertür ve Alisa Lebow, "Şöhretin Sonu: Bülent Ersoy'un Kanunla İmtihanı," *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Kültür ve Muhalefet* içinde, der., Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice (İstanbul: Metis, 2012): 391–426; Veysel Eşsiz, "Devletin Eli, Beli, Sopası: Anlatılmamış Sürgünden 'Kabahatlere' Türkiye'de Trans Bedenin Denetimi," *Türkiye'de Kültür ve Muhalefet* içinde, der., Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice (İstanbul: Metis, 2012): 185-220.

¹⁴ Ashhan Sanal, *Yeni Organlar, Yeni Hayatlar: Organ Nakli, Ahlak ve Ekonomi* (İstanbul: Metis, 2013).

¹⁵ "Kadavra Dağıtımı Başlıyor," *HaberTürk*, erişim 7 Şubat 2013. <http://www.haberturk.com/saglik/haber/729564-kadavra-dagitimi-basliyor>

¹⁶ "Eğitimde 'Kadavrasız Anatomi' Dönemi," Hekimler Birliği Vakfı, erişim 7 Şubat 2013. http://www.hekimlerbirligivakfi.org/news_read.php?i=245